

RAQAMLI TRANSFORMATSIIYA SHAROITIDA INTERNETDAGI DESTRUKTIV HARAKATLARNING SALBIY OQIBATLARI

Andijon davlat pedagogika instituti erkin tadqiqotchisi
Karimov Ulug'bek Dilmurodjonovich

Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15227085>

Annotatsiya: Ushbu maqola Internetda mavjud bo'lgan ko'p sonli xavf-xatarlarni o'rganadi, kibertahdid va xavflarning ko'p qirrali manzarasini o'rganadi. Mavjud adabiyotlarni, amaliy tadqiqotlarni va ekspert tushunchalarini keng ko'lamli ko'rib chiqish orqali tadqiqot turli xil xavf-xatarlarni tasniflaydi va tahlil qiladi, jumladan kiberxavfsizlik tahdidlaridan tortib, onlayn faoliyatning ijtimoiy va psixologik oqibatlarigacha.

Kalit so'zlar: internetga tahdidlar, kiberxavfsizlik tahdidlari, onlayn firibgarlik, maxfiylikni buzish, kiberbulling, noto'g'ri ma'lumot, kibertahdidlar, zararli dastur, fishing, xakerlik, viktimologik yondashuv.

Zamonaviy olamda Internet kundalik hayotning ajralmas qismiga aylanib, biz muloqot qilish, ishlash va ma'lumotlarga kirish usullarini o'zgartirmoqda. Biroq, bu raqamli inqilob virtual sohada yashiringan ko'plab xavf-xatarlar bilan birga keladi. Biz internet-xavflarning ko'p qirrali manzarasini o'rganamiz, kibermakonning ulkan kengliklarida shaxslar va tashkilotlar duch keladigan turli xil tahdidlarni tahlil qilamiz.

Internetdan keng foydalanish dunyo bilan o'zaro munosabatimizni o'zgartirdi. Ijtimoiy tarmoqlarda do'stlar bilan bog'lanishdan tortib onlayn moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirishgacha, raqamli davr tomonidan taqdim etilgan qulayliklar shubhasizdir. Biroq, bu qulaylikning o'z to'lovi bo'lib raqamli landshaft kiberxavfsizlik tahdidlaridan psixologik ta'sirigacha bo'lgan xavf-xatarlarga to'la ekanligi kundan kunga namoyon bo'lmoqda

Kiberxavfsizlik tahdidlari:

Raqamli asrdagi asosiy muammolardan biri bu kiberxavfsizlik tahdidlarining tobora ortib borayotgani. Zararli aktyorlar maxfiy ma'lumotlarni buzish uchun zararli dasturlar, fishing va xakerlik kabi turli xil taktikalardan foydalanadilar. Zararli dastur, "zararli dasturiy ta'minot" to'plami, ma'lumotlarning buzilishi va moliyaviy yo'qotishlarga olib keladigan tizimlarga kirish uchun mo'ljallangan viruslar va josuslik dasturlarini o'z ichiga oladi. Boshqa tomondan, fishing, ko'pincha soxta elektron pochta yoki veb-saytlar orqali nozik ma'lumotlarni olish uchun aldanchi urinishlarni o'z ichiga oladi. Buzg'unchilik, kompyuter tizimlariga ruxsatsiz kirish, jismoniy shaxslar va tashkilotlar uchun katta xavf tug'diradi.

Tadqiqotchilarning fikricha kiberjinoyatchilikka o'tgan asrning 70-yillarida asoslar paydo bo'la boshlagan – zamonaviy qadriyatlar a'naviy munosabatlarni bir chekkaga surib chiqara boshlagan.[1] Ma'lumki kibertahdidlar va internet tarmog'idagi destruktiv hatti-harakatlar uchun ma'lum bir ijtimoiy va texnologik muhit kerak. Internetning asosiy ijtimoiy mo'ljallardan biri jamiyat a'zolari o'rtasidagi to'g'ridan to'g'ri ijtimoiy munosabatlarni kamaytirish va ular o'rtasidagi aloqalarni virtual formatga yo'nalishtirishga qartilgandir. Interent texnologiya sifatida ma'lum bir biznes guruhlarning manfaatlarini ifoydalaydi va uning lobbistlari imkon qadar insonlarni internetdan foydalanishi ta'minlashga urinadi. Aytaylik, ma'lum bir ijtimoiy yoki davlat xizmati onlayn formatga o'tar ekan, uning ortidan qator yo'ldosh dastur va iloqalarni ishlatish zarurati tug'iladi. Misol uchun kinoteatr uchun onlayn bilet olishga mo'ljallangan ilovani yoki veb-sahifani ishga tushirish va undan foydalanishni olib ko'raylik. Avvalambor, internet tarmog'ini qo'llab quvvatlaydigan texnik vositaga ega bo'lish, internetga ulanish uchun ma'lum bir mablag' sarflash, interent tarmog'iga ulanadigan ilovani yuklab olish, biletni xarid qilish uchun platformaga o'tish va ana undan keyingiga pul mablag'larni boshqarishga mo'ljallangan ilova orqali biletni xarid qilish mumkin bo'ladi. Hozirgi kundagi interentning asosiy ijtimoiy mo'ljallaridan biri ham foydalanuvchilarning pul mablag'larini toboro ko'proq tasarruf qilishga

qaratilgandir. Bu kabi keng ko'lamli muhitda o'z o'zidan kibertahdidlarning vujudga kelishi tabiiy jarayondir.

Kibertahdidlarning uchun paydo bo'lgan muhit esa keng ko'lamli jinoyatchilik uchun asos bo'lib xizmat qilmoqda. Jamiyat a'zolari o'rtasida hozirgi kunda raqamlashtirish mutlaq avfzalliklari xususida ko'p gapiriladi. Yetakchi ommaviy axborot vositalari va boshqa axborot manbalarida katta zavq-shavq bilan bu borada erishilgan yutuqlar haqida spririladi. Amalda esa erishilgan natijalar bilan birga kibertahdidlar haqida keng yoritilmaydi. Butun tizim kibertahdilar qurboniga aylanishi mumkinmi? Insonlar tomonidan butkul virtuallashtirish oqibatlarini nima bilan tugaydi, degan savollarga hozircha javob yo'q. Misol uchun, 2023 yilning g'lyabr oyida o'zbekistonliklarning bank kartalaridan ommaviy pul o'g'irlash holati kuzatildi.[2] Hozirgi kunda aksariyat moliyaviy va iqtisodiy aloqalar internet tarmog'iga ko'chib ulgurdi. Xodimlarning ish haqidan tortib turli xil xizmatlar – kommunal to'lovlar, bank, transport uchun to'lovlar, shuningdek, davlat xizmatlari fuqarolarning shaxsiy ma'lumotlari internet tarmog'iga joylashtirildi. Bu esa ularning o'g'irlanish ehtimolini vujudga keltirdi va hozirgi kunda uni himoya qilishning samarali usullari o'ylab topilmagan. Kelgusida chuqurlashtirish kuzatilayotgan geosiyosiy qarama qarshiliklar fonida o'zaro to'qnashuvlari kiberhujumlar tarzida amalga oshirilishi ehtimoli yuqori. Hozirgi kunda Rossiya-Ukriana urushida yuz minglab kiberjangchilar ishtirok etayotgani haqida ma'lumotlar mavjud.[3] Kiberjangchilar yuqorida qayd etilgan katta axborot tizimlariga, teleraudio efirlarga hujumlar uyutirib ularning normal faoliyatini ishdan chiqarishga harakat qiladi. Bu boradagi qarama qarshilikning yaqqol namunasi Ukriana prezidenti V.Zleneskiyni taslim bo'lish haqidagi dipfeyki bo'ldi.[4] Dipfeyk ma'lum bir shaxsni ovozi, tashqi ko'rini va mimikasini dasturiy ta'minoti vositasida yaratib, unga berilgan matnni o'qishiga erishishdir. Odatda bunday dipfeyklarning siyosiy jihatdangina obyektiv baholash mumkin bo'lib, ayrim hollarda ularni soxta ekanini texnik jihatdan aniqlashning imkoni yo'qdir.

O'zbekiston kabi aholining informatsion madaniyati yuqori bo'lmagan jamiyatlarga ega davlatlarda bu kabi dipfeyllarning ommalashuvi ehtimoli juda yuqoridir. Shu sababli ham jamiyat a'zolarini bu kabi internetdagi destruktiv hatti-harakatlardan asrash g'oyatda dolzarb vazifadair. O'zbekistonning geosiyosiy poizitsiyasiga qarshi hujumlar aynan kibertahdidlar ko'rinishida namoyon bo'lish ehtimoli yuqoridir. «Ilgari o'z maqsad va manfaatlarini asosan diplomatiya va siyosat bilan himoya qilib kelgan dunyodagi qudratli markazlar endi ochiqchasiga bosim o'tkazish, qarama-qarshilik va to'qnashuvlar yo'liga o'tganiga hammamiz guvohmiz. Afsuski, bunday keng ko'lamli va o'ta ziddiyatli jarayonlarning ta'siri Markaziy Osiyo mintaqasi va uning tarkibiy qismi bo'lgan mamlakatimizni ham chetlab o'tmayapti», — dedi davlat rahbari.[5] Shunday ekan jamoatchilik orasida internet tarmog'idagi destruktiv hatti-xarakatlar xususida keng qamrovli tushuntirish ishlarini o'tkazish, internet tarmog'ijagi iqtisodiy resurslarni talon taroj qilishga qarshi qaratilgan loyihalarni amalga oshirish zarur. Shu bilan birgalikda raqamlashtirish ko'lamini uning xavfsizligini ta'minlash sur'atida o'zib ketmasligini ta'minlash zarur. Bu boradagi xavfsizlik paradigmasi – har bir samarali himoyalangan ma'lumot muqarrar o'g'irlanadi, degan g'oyadan iborat bo'lishi zarur.

Viktimologik yondashuv – har bir subyektning o'z huquq va erkinliklarini ta'minlash uchun shaxsiy mas'liyatini oshirishga qaratilgan chora tadbirlardir. Hozirgi ijtimoiy transformatsiya nihoyatda shiddat bilan kechayotgan bir sharoitda ijtimoiy munosabatlarda shaxsning javobgarligi kuchayib bormoqda. O'zaro munosabatlarda internetdagi destruktiv tajovuzlarni qurboni bo'lmaslik uchun qanday harakatlanish haqida ma'lumot olish zarur bo'ladi. Hoh yolg'on ma'lumotlarga asoslangan feyk xabarlar bo'lsin, hoh moliyaviy firibgarliklar bo'lsin, hoh tovlamachilik bo'lsin insonlar ana shunday g'ayrihaqiqiy yoinki g'ayrihuquqiy tajovuzlardan o'zini asrash yo'llarini ham bilish zarur bo'lib qolmoqda. Olimlarning qayd etishicha internet texnologiyalari yordamida o'z mol-mulkini talon taroj bo'lishiga yo'l qo'ygan shaxslarni aybdor qurbon deb atash mumkin.[6] Chunki bunday hollarda internetdagi destruktiv harakatlarning qurbonlari informatsion texnik foydalanish shartlaridan bexabar bo'ladi va buning oqibatida ma'lum bir jinoyatning qurboniga aylanishadi. Umumi olib qaraganda jamiyatning bu boradagi madaniyatidan farqli ravishda internet sohadagi bilimi va foydalanish madaniyati yo'qligi

natijasida bu holatga tushib qolganlar. Shu o'rinda qator falsafiy mulohazalar vujudga kelishi tabiiy holdir. Birinchidan, jamiyat a'zolarining bir tekisda taraqqiyot bilan hamnafas holda bilim olishini ta'minlash imkoniyati mavjudmi? Ikkinchidan, jamiyatning yoshi katta a'zolari mana shunday ilg'or texnologiyalarni muntazam ravishda o'zlashtirib olishga qodirmi? Yoinki, agar bunday imkoniyat mavjud emas ekan jamiyat texnologik tomonga qarab ketayotgan bir sharoitda uning sur'atlaridan chetda qolgan a'zolarining taqdiri nima bo'ladi? Bu kelgusida iqtisodiy kambag'allik kabi axborotlashtirish sur'atlaridan chetda qolgan qatlamning vujudga kelishiga olib kelmaydimi? Albatta, bu kabi saollarga hozir mukammal javob berish qiyin va bu prognozlashtirish ilmining tadqiqot obyekti hisoblanadi. Savollar tug'ilishining o'ziyoq taraqqiyot yo'nalishini gumanizm nuqtai nazaridan muvofiqlashtirish zaruratini tushuntirib beradi.

Elektron tijorat va onlayn moliyaviy operatsiyalarning o'sishi onlayn firibgarlikning turli shakllariga turtki berdi. Firibgarlik qilish uchun shaxsiy ma'lumotlar o'g'irlangan shaxsni o'g'irlash keng tarqalgan muammodir. Firibgar investitsiya sxemalaridan tortib aldamchi onlayn bozorlargacha bo'lgan moliyaviy firibgarliklar raqamli bozorda ehtiyotkor bo'lish zarurligini anglatib turadi.

Raqamli o'zaro bog'liqlik asrida ushbu tadqiqot Internet xavflarining murakkab gobelenini ochishga, rivojlanayotgan tahdidlarga va ularning shaxslar va jamiyatga ta'siriga oydinlik kiritishga harakat qildi. Miqdoriy so'rov ma'lumotlari va intervyulardan olingan sifatli tushunchalarning sintezi raqamli landshaftning ko'p qirrali muammolarini har tomonlama tushunish imkonini berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bavsun Maksim Viktorovich (2019). Kiberprestupnost kak zakonomerniy produkt sovremennogo obshestva. Kriminologicheskiy jurnal, (2), 15-17.
2. https://www.gazeta.uz/uz/2023/11/14/cards/?utm_source=push&utm_medium=telegram - «O'sha paytda uxlayotgan edim». «Gazeta.uz» o'quvchilari o'z kartalaridan katta miqdorda pul yechib olingani haqida xabar berdi
3. <https://www.bbc.com/russian/features-65289878> -Nevidimiy front: kak xakeri prininmayut uchastiye v voyne Rossii s Ukrainoy - s obeix storon.
4. <https://voxukraine.org/ru/vydeofejk-zelenskiy-prykazal-pokynut-avdeevku> VIDEOFEYK: Zelenskiy prikazal pokinut Avdeyevku.
5. <https://www.gazeta.uz/uz/2023/12/22/president/> - Dunyodagi qudratli markazlar endi ochiqchasiga bosim o'tkazish yo'liga o'tmoqda — Shavkat Mirziyoyev.
6. Starostenko Oleg Aleksandrovich (2022). Viktimologicheskiye problemi obespecheniya bezopasnosti lichnosti v seti internet. Vestnik Sibirskogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii, 2 , 157-161